

На правах рукопису

ПЕТРОВА Наталія Дем'янівна

***Лінгво-гносеологічні основи динаміки
фразеологічної номінації***

/на матеріалі англійської фразеології живої природи/

Спеціальність 10.02.04. - германські мови

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

8.11.11

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі німецької філології Київського державного лінгвістичного університету

Науковий консультант: професор О.П. Пророченко

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
В.І. Карабан

доктор філологічних наук, професор
Д.І.Квеселевич

доктор філологічних наук, професор
В.В.Левицький

Провідна установа: Львівський державний університет
ім. Івана Франка

Захист відбудеться "26" грудня 1996 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 50.26.01 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук у Київському державному лінгвістичному університеті (252650, Київ, вул.Червоноармійська 73).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці університету.

Автореферат розіслано "22" листопада 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

професор М.П.Дворжецька

I. Загальна характеристика роботи

Актуальність теми. Друга половина 20 ст. була для фразеології періодом інтенсивного розвитку, завдяки чому вона виділилася в самостійну мовознавчу дисципліну, характерною рисою якої є нині істотне розширення фразеологічної проблематики.

Віddaючи належне дослідницькій праці вітчизняних та зарубіжних авторів (Ю.Ю. Аваліані, Б.М. Ажнюк, В.В. Акуленко, М.Ф. Алефіренко, Н.М. Амосова, В.А. Архангельський, К.Т. Баранцев, В.М. Білоноженко, В.В. Виноградов, В.І. Гаврись, С.Н. Денисенко, Ю.О. Жлуктенко, Р.П. Зорівчак, Д.І. Квеселевич, В.О. Кунін, О.П. Пророченко, О.Д. Райхштейн, Л.Г. Скрипник, О.Б.Ткаченко, Т.З. Черданцева, І.І. Чернишова та ін.), сучасні дослідники змушені визнати, що досі не знайшли ще свого остаточного вирішення багато проблем та питань фразеологічної науки, які сприяли б збагаченню теорії фразеології, розумінню онтологічної природи та сутності фразеологічних одиниць (ФО) - особливих ускладнених мовних знаків. Одним із таких питань є лінгво-гносеологічні основи динаміки фразеологічної номінації та образно-асоціативний потенціал ФО, які відкривають нові аспекти цієї мовознавчої дисципліни, на значущість яких вказували сучасні мовознавці (М.Ф. Алефіренко, В.О. Кунін, Ю.О. Жлуктенко, Р.П.Зорівчак, В.М. Мокієнко, В.Д. Ужченко та ін.). Ці вчені підкреслювали також відсутність досліджень, які дозволили б виявити не лише прототипи аналізованих ФО, а також духовне та матеріальне життя відповідного народу, у формі яких "сфотографовані" характерні риси його етнокультури. Врахування міфолого-історичної ретроспективи при дослідженні фразеологічних явищ дає можливість простежити динамічний

характер мовних явищ, їх продуктивність, залежність від форми мислення, впливу культури, соціальних, моральних, політичних та інших факторів на їх динаміку, тобто виявлення складної й багатоаспектної теоретичної проблеми фразеологічної номінації набуває особливої актуальності. Знання джерел ФО поглиблює та коригує наші уявлення, зокрема про семантичну динаміку, про процеси фразеологізації, закономірності функціонування та розвитку фразеологічної системи. Генетичний аспект дослідження ФО сприяє виявленню взаємин між близькими та віддаленими народами в різні періоди історії. Взаємозв'язки міфологічного, екологічного та художнього мислення як мотиваційної основи, що зумовлює утворення ФО, дають змогу простежити динаміку пізнавальної діяльності людини, оскільки справжнє розуміння природи мови як соціального явища неможливе без експлікації тих складних та різноманітних типів розвитку, які мають місце в мові.

З розпадом міфологічного мислення та втратою сакральності пов'язані поява та розвиток екоаксіологічної номінації (розрядка наша - Н. Петрова), що особливо наочно та виразно простежується на досліджуваному фразеологічному матеріалі, який дає можливість побачити моральні, естетичні та інші аксіологічні цінності (в загальнолюдському аспекті). Звернення до зазначеної проблематики видається нам також актуальним у зв'язку з теорією пізнання, яка передбачає вивчення відношень суб'єкта та об'єкта в процесі пізнавальної діяльності, вивчення відношень знання до об'єктивної дійсності, можливості пізнання не лише зовнішнього, а й внутрішнього світу людини, прогнозуючи при цьому його діалектичні процеси та виявляючи критерії істинності та вірогідності знання про об'єктивну реальність. Особливо

важливими нам видаються вихідні загальні позиції сутності пізнавального відношення людини до навколишнього світу. Зазначене, а також важливість аналізу ФО з природничими компонентами (ботанізмами, зоонімами) з погляду відображення в них національної специфіки, історії, культури, традиційного способу життя народу-носія мови, визначає актуальність пропонованої теми.

Актуальність теми зумовлена також значущістю проблеми конотативного аспекту зв'язаного значення слова та його гносеологічних основ. Сучасні дослідники (В.М.Телія, Г.В.Колшанський, Р.П. Зорівчак, Б.М. Ажнюк та ін.) підкреслюють важливість вивчення питання зв'язку конотативних та асоціативних ознак, які виступають як онтологічний субстрат слів, необхідність дослідження джерел конотацій, тісно пов'язаних із культурно-історичним та емпіричним досвідом носіїв мови з їх фоновим знанням тощо.

Спираючись на систему узагальненого вірогідного знання про певний фрагмент реальної дійсності (рослинний та тваринний світ), ми ставимо перед собою основну мету - міфолого-історичний аналіз шляхів виникнення, становлення та розвитку англійської фразеології природи (ФП), експлікація лінгво-гносеологічних основ динаміки фразеологічної номінації, образно-асоціативного потенціалу природних реалій та ФО, складовою частиною яких вони є. Розв'язання зазначеної мети вимагає вирішення таких конкретних завдань:

- виявити, систематизувати та інвентаризувати фразеологічні одиниці з природничими компонентами (ФОП), тобто такі мовні знаки, які відображають оточуючий нас світ у всьому розмаїтті своїх виявів, із яких вицленовується тваринний та рослинний світ, що перебуває в постійному русі та зміні;

- визначити мовні та позамовні фактори, які сприяють мовній еволюції та різним якісним і кількісним змінам в конкретній підсистемі англійської фразеології - природничій фразеології (ФП), яка є одним з її центральних ділянок;
- експлікувати та проаналізувати взаємозв'язок стародавнього (міфологічний аспект) та сучасного мислення (образно-прагматичний аспект) з урахуванням тріади "природа-мова-людина" з метою виявлення гносеологічних основ мотиваційної бази, а також з метою експлікації значущості міфологічного мислення у створенні аксіологічних цінностей природних реалій, їх духовної єдності з міфом та ролі у формуванні образності ФОП, яка втілює "сутність речей" позачасової реальності;
- розглянути сакральні та магічні субстрати англійської природничої фразеології, тобто релікти стародавніх уявлень, які й досі існують та визначають мовну свідомість і поведінку носіїв англійської мови;
- простежити напрямок динаміки значення ФОП від сакральності до профанності, зумовлений виникненням шкали оцінності та її мобільності, що виявляється у більш диференційованій градації узуальної та okazіональної конотації;
- проаналізувати виникнення та еволюцію символіки як мотиваційної бази ФОП;
- обґрунтувати існуючі в сучасній науці про мову теоретичні положення про антропометричність природи, під якою розуміється такий вимір об'єкта оцінки та деякого еталона, в якому на перший план виступають властивості, приписувані

людиною певному еталону як символу, незалежно від номінативного аспекту мовної одиниці;

- продемонструвати особливе значення екоаксіологічної номінації, яка базується на природних реаліях (ботанізмах та зоонімах) - на одному з найдавніших засобів номінації, що формує мовну картину світу (МКС) та збагачує фразеологічний фонд мови;
- виявити та описати національну та загальнокультурологічну конотацію фразеології природи з її образно-мотивованим характером у момент їх виникнення, яка пов'язана з особливостями внутрішньої форми і дає поштовх для виникнення нових метафор та ФОП;
- розглянути фразотворчу активність ботанізмів, зоонімів - тематичних індикаторів (ТІ) аналізованих мовних одиниць, їх багатогранні гіперо-гіпонімічні відношення як в межах одного фразео-тематичного поля (ФТП), так і між двома ФТП, що дає можливість простежити єдність походження цих двох органічних світів, їх взаємопроникнення у фразеологічну тканину в процесі функціонування, а також їх вплив на людину, на її всебічну діяльність.

Методологічною основою дослідження є філософська теорія пізнання (гносеологія), яка в роботі набуває особливого значення для вивчення сутності пізнавального відношення людини до навколишнього світу - природи. Щодо сфери ідеологічної проблематики, ми виділяємо як найважливішу ту, яка має безпосереднє відношення до вивчення лінгво-гносеологічного потенціалу, проблематику співвідношення емоційного та раціонального (чуттєвого та логічного), відношення свідомості й матерії, ідеального й матеріального, - все, що дає можливість

розкрити сутність пізнавального відношення людини до світу природи, виходячи з аналізу його предметно-практичної діяльності, починаючи з давніх часів і кінчаючи сучасністю.

Конкретним інструментом пізнання стали: індуктивний та дедуктивний методи, комплексний структурно-семантичний метод фразеологічної ідентифікації В. О. Куніна, метод "аплікації" В. П. Жукова, лексикографічний метод. У комплексі цих методів значне місце посідає кількісний аналіз фразеологічного матеріалу, який полягає в підрахунках частоти вживання ТІ досліджуваних мовних одиниць, у схематичній презентації результатів цих підрахунків.

Науково-теоретична новизна дослідження та його наслідків визначається тим, що:

- вперше в сучасній англістиці розглядаються в загальномовознавчому аспекті з урахуванням міфолого-історичної ретроспективи англійські ФОП, які охоплюють значний шар рослинно-тваринного світу як системного і комунікативного феномену, його лінгво-гносеологічного та образно-асоціативного потенціалу;
- вперше аналізуються взаємовідношення людини та природи в аспекті тріади "природа-мова-людина" з метою експлікації гносеологічних коренів мотиваційної бази ФОП;
- вперше визначається значення міфологічного мислення в утворенні аксіологічних цінностей природних реалій, їх духовна єдність з міфом, їх роль у формуванні образності ФО, що втілюють "сутність речей" позачасової реальності;
- вперше аналізується динаміка значення досліджуваних мовних знаків як лінгвістичного феномена від сакральності до профанності, що зумовило виникнення шкали оцінності та її

мобільність, яка виявляється в більш диференційованій градації в аспекті узуальної та okazіональної конотації;

- певним ступенем новизни відзначається також комплексний підхід до вивчення ФОП з урахуванням структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних аспектів, що дають можливість розглядати розвиток конкретної ділянки англійської мови - фразеології - у взаємозв'язку та взаємодії досліджуваних ФО.

Матеріалом дослідження слугували ФТП ботанізмів та ФТП зоонімів у всьому лексико-семантичному та структурному розмаїтті, вибрані нами з фразеографічних, пареміологічних, енциклопедичних та лексикографічних джерел (понад 5000 мовних одиниць). Картотека автора налічує понад 80000 ілюстрацій.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що його результати тією чи іншою мірою сприяють збагаченню теорії номінації і теорії фразеології, зокрема, експлікації закономірностей проникнення в механізм семантики, що співвідноситься зі сферою мислення і пізнавальним ставленням людини до оточуючої її об'єктивної реальності. Певним теоретичним значенням характеризується виділений нами новий тип вторинної номінації - екоаксіологічної номінації.

Практична цінність роботи полягає у можливості застосування результатів дослідження в лексикографічній практиці: укладання навчальних фразеологічних словників, довідників. Отримані в результаті дослідження дані можуть бути використані в лекціях, спецкурсах і семінарських заняттях з фразеології, а також у навчальному процесі у вищій та середній школі.

Апробація роботи. Матеріал та результати дослідження доповідалися і обговорювалися на науково-теоретичних міжнародних, республіканських та міжвузівських конференціях (1993-1996), а також викладені у 10 наукових статтях, опублікованих у провідних журналах України та за її межами (1988-1996). Результати дисертаційного дослідження опубліковані в теоретично-практичному посібнику "Зоосемічні фразеологічні одиниці в оцінювальних структурах" (Миколаїв, 1992).

Основні положення, що виносяться на захист.

1. Вивчення лінгво-гносеологічних основ динаміки фразеологічної номінації (з урахуванням техніки лінгвокреативного мислення), в процесі якої формуються поняття про вичленовувані "фрагменти" дійсності (рослинний та тваринний світ), закріплені за складними мовними знаками (ФО), дозволяє нам виділити особливий тип фразеологічної номінації - екоаксіологічну номінацію.

Екоаксіологічна номінація як один із найдавніших засобів формування мовної картини світу базується на таких постулатах: 1) людина та природа як єдине ціле; 2) людина як частина природи; 3) сприйняття та осмислення людиною природи. Лінгво-гносеологічні основи цієї номінації зумовлені складними взаємозв'язками давнього (міфологічний аспект) і сучасного мислення (образно-прагматичний аспект), що втілюють сутність речей позачасової реальності. В глибинних семантичних структурах досліджуваної номінації криються аксіологічні цінності (духовні, моральні, екологічні, прагматичні та ін.), які є результатом поступального розвитку людини та його складної взаємодії з природою.

2. Природні реалії (ботанізми, зооніми) існують постійно в часі та просторі, в постійному русі та зміні у безмежній різнома-

нітності їх виявів, характеризуються різним ступенем активності (найбільш високою, середньою, низькою) в утворенні екоаксіологічної номінації.

3. У процесі екоаксіологічної номінації виникають ускладнені мовні знаки - ФО з природничими компонентами, здатні слугувати не лише засобом вербальної комунікації, але й засобом пізнання об'єктивного світу, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї. Світ природи перебуває в складних і багатограних взаємовідношеннях в аспекті тріади "природа-людина-мова". У досліджуваних ФТП спостерігаються складні еволюційні процеси і різноманітні кількісні та якісні зрушення, що сприяють динаміці фразеологічної системи англійської мови, зокрема, гіперо-гіперонімічні, гіперо-гіпонімічні, гіпо-гіпонімічні відношення між найменуваннями природних реалій; генералізація та спеціалізація значення, метафоричні, метонімічні, евфемістичні та інші процеси.

4. З появою художнього мислення, що базується на одному із принципів аксіологічного відношення, розпочинається конструювання образу світу, для якого суттєвим є алегорія - абстрактний і узагальнений переосмислений новий смисл, - експлікуючи яку, ми простежуємо процес мислення людини і динаміку пізнання. Акт формування переосмисленого значення досліджуваних ФО супроводжується істотним зміщенням сакральності в бік профанності, що зумовлює диспропорцію між ФО з позитивною і ФО з негативною оцінкою, які домінують. Нами встановлено, що не менш важливим чинником цього зміщення є порушення екологічних зв'язків людини та природи.

5. Антропометричність конотації ФО з ботанізмами та зоонімами підтверджує один із постулатів сучасної мовознавчої науки про те, що вона є оцінною структурою особливого типу, а

емотивно-оцінний аспект детермінований світоглядом народу-носія мови, його культурно-історичним досвідом, системою існуючих в певному соціумі критеріїв оцінки та універсальністю оцінного мислення.

6. Символізація як один із засобів формування екоаксіологічної номінації виникла як наслідок розпаду міфологічного мислення та поява можливості порівняння людини з предметами та явищами оточуючого його навколишнього світу. Існування природничого символічного коду є результат творчого уявлення людини (злиття чуттєвого та раціонального) та його прагнення визначитися у часі та просторі через конкретні образи. Цей код являє собою один із ефективних мовних засобів збереження нерозривного зв'язку людини та природи, видимого та невидимого світів, засвідчуючи принцип єдності всього існуючого.

Структура роботи. Архітектоніка дисертації визначається основною метою та завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновку, списку умовних скорочень, списку основної використаної літератури та списку лексикографічних, фразеологічних та енциклопедичних джерел.

2. Зміст роботи

У вступі викладаються теоретичні та методологічні принципи дослідження, обґрунтовується актуальність, наукова новизна, теоретична та практична цінності роботи, визначаються мета, конкретні завдання, методика, об'єкт і матеріал дослідження, формулюються положення, що виносяться на захист.

У першому розділі - "Природа. Людина. Мова. " - розгляду підлягають такі питання: взаємовідносини людини і природи та їх мовна репрезентація: феномен природи, міфологічний аспект

природи та його відображення в мові; символізація як один із основних засобів актуалізації фразеологічно зв'язаного значення, національна та загальнокультурологічна конотація досліджуваних ФО.

Будь-яке лінгво-гносеологічне дослідження передбачає неминуче звернення до універсальної моделі світу, якою є, зокрема, тріада "природа-мова-людина", застосування якої з урахуванням онтологічного, соціального та антропологічного аспектів має принципове значення при вивченні ФО англійської мови (так само, як і ФО інших мов). Застосування такої моделі сприяє більш об'єктивному пізнанню реального світу, зокрема, баченню і осмисленню людиною світу природи - тобто "вторинної" природи в динаміці, особливо в міфолого-історичній ретроспективі, завдяки якій сучасна мовна реальність (ФО) набуває чіткого і наочного визначення, що являє собою систему диференційованих знаків, які відповідають диференційованим поняттям¹.

У тріаді мова займає центральне місце не лише формально, але й по суті. Її характерною рисою є подвійність, амбівалентність: з одного боку, мова протиставляється природі як щось нереальне, умовне речовому, безумовному; з іншого, - вона є головною ознакою людини, становить основу духовної характеристики, її соціальності, оскільки саме мова робить людину суспільною істотою, виділяючи її з природи. Людина є в той же час частиною природи, взаємодія природи та людини верифікується міфолого-історичною практикою.

¹ Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. - М. : Соцэкгиз, 1933. - С. 270.

У мові нема нічого, чого не було б у природі та суспільстві, тобто будь-яка форма буття в природі, в суспільстві знаходить відображення в мові, оскільки мова, реалізуючи суспільну свідомість, не може керуватися такими законами, які суперечили б вихідному положенню про принципову єдність суб'єктивного та об'єктивного світів².

Людина бачить і осмислює світ (природу) крізь призму тріади, в якій багато відношень і уявлень будуються за зразком відношень між її складовими. Ця природа є нерозривною єдністю триступеневого розвитку, що доповнює одне одного та вносить своєрідність, яка претендує на винятковість та всеосяжність.

Мова в даній тріаді розглядається не як бар'єр, перешкода між людиною і природою, а як частина самої природи.

Мислення, будучи засобом пізнання світу, відбиває його закономірності й утримує їх у свідомості людини, яка внаслідок відображувальної діяльності формує концептуальну мовну картину світу, що дозволяє людині ефективно орієнтуватися в ньому, використовувати його і перетворювати для життєвих потреб. Мова виражає не лише пізнання людиною навколишнього світу, але і самопізнання. Мова є динамічною системою, вона пов'язана з діяльністю людини, що сприяє безперервному її розвитку, збагаченню і удосконаленню.

Зазначене дозволяє зробити висновок, що складові частини тріади розглядаються нами в онтологічному, соціальному і антропометричному аспектах, що дає можливість отримати більш об'єктивне і всебічне уявлення про фразеологію природи як особливу підсистему фразеологічної системи англійської мови.

² Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. - М. : Наука, 1990. - С. 107.

Відповідно до основної мети та завдань цього дослідження в даному розділі розглянуте міфологічне та філософське світосприйняття, взаємодія і взаємозумовленість яких дозволили нам побачити і осмислити напрямок діяльності та відношення не тільки окремого індивідуума, а й суспільства в цілому до оточуючої дійсності у всій багатоманітності своїх виявів та змін. Це дозволило також прослідкувати взаємозв'язок мислення і мови, що відображає ставлення людини до природи, а також той факт, що на перших етапах позитивне мислення розвивалося в напрямку деякої пейорації. Факти мови - ФО живої природи - підтверджують гіпотезу про рух людської думки від сакральності до профанності, який став основою виникнення екоаксіологічної номінації - особливого типу фразеологічної номінації.

Серед складних і багатограних взаємовідношень людини з оточуючим її світом особливе значення для розвитку людського суспільства мало взаємовідношення "людина - природа", зокрема, "людина-тваринний світ", "людина-рослинний світ", оскільки освоєння світу є не чим іншим, як пізнанням його закономірностей та використанням їх у трудовому процесі для задоволення духовних і матеріальних потреб.

Почуття, переживання людей, що виникають у процесі пізнання природи, знайшли відображення у мові в утворенні людської "другої природи", зокрема, в усталених словесних комплексах, що є мовними пам'ятками культурної історії народу. У системі "другої природи", створеної творчістю людини, відбивається екокультура, в якій природні реалії стають предметом нового формотворення. Фразеологія природи будь-якої мови містить складну емоційну гаму, що відображає як практичний, так і естетичний екологічний досвід людини. Така

фразеологія створюється за антропометричним принципом, за яким "людина - мірило всіх речей", внаслідок чого значна кількість природних реалій стає еталоном, символом як в межах ФОП, так і поза нею.

Складовим елементом мовного уявлення про природу виступають у багатьох європейських мовах різноманітні мовні знаки, серед яких особливе значення мають ФО природи, які складають значний корпус фразеології. Природні реалії, найменування яких виступають компонентами ФО, є носіями узуальної чи оказіональної символіки. Так, в ряді мов 'віл' служить для позначення здорової могутньої людини (як правило, чоловіка): англ. *as strong as a bull*; фр. *c'est un taureau*; рос. *здоровый как бык*; укр. *здоровий як бик*. В німецькій та італійській мовах цей зоонім є символом тупості: нім. *dumm wie ein Ochse*; іт. *pezzo die bue*; *testa die bue*. В російській мові символом гострого зору є "очі кішки" - *глаза как у кошки*; в англійській - 'орел' - *eagle eyes*; у французькій та італійській - 'рись' - *yeux de lynx*; *l'occhio di lince*. Така розбіжність, нетотожність у символах зумовлена різним сприйняттям дійсності, різноманітністю етно, - екокультур.

Проте національна специфіка ФО різних мов не перешкоджає взаєморозумінню народів щодо освоєння єдиного світу. Зміст цих виразів адекватно сприймається носієм іншої культурної традиції, іншої матеріально-знакової системи за рахунок універсального характеру людського мислення і концептуальної єдності людського знання, тобто за рахунок єдності світу, спільності природи.

У багатьох європейських мовах фразеологія природи містить значний корпус ФО, в основу яких покладені добре відомі назви тварин і рослин, що мають подібну

символіку: 'лисиця' - символ хитрості; 'вовк' - жадібності; 'свиня' - бруд, неохайності; ' змія' - мудрості, підступності; 'ведмідь' - вайлуватості, грубості; 'мавпа' - наслідування, несерйозності; 'лев' - сили, великодушності; 'вівця, ягня' - покірності; 'дуб' - міцності; 'кипарис, осика' - суму, трауру; 'оливкове дерево, лавр' - перемоги, тріумфу; 'лілея' - чистоти, незайманості тощо. Це дозволяє говорити про те, що особливості поведінки тієї чи іншої тварини або властивості рослини породжують однакові вихідні образні ідеї і визначають близькі форми вербального вираження у різномовних народів. Але символіка, як правило, зберігається у різних мовах тільки у найзагальнішій своїй частині, але може суттєво відрізнятись в деталях і в функціонуванні символу, що підтверджується аналізом фактичного матеріалу.

Одночасність становлення і розвитку практичної та гносеологічної діяльності людини зумовила якісний стрибок в її еволюції людини - становлення абстрактного мислення - внаслідок розпаду міфологічного мислення, що зумовило виникнення "вторинної природи", створеної творчим генієм людини.

Першим етапом у світосприйманні людини є нагромадження спостережень, знань про природу. У загальнокультурологічному плані зооморфна епоха - це період обожнювання природи, без якої не було б факту виділення з неї людини. Це був початковий період розвитку культури, тобто становлення свідомого ставлення до найближчих сусідів - своєрідне джерело гуманістичної самосвідомості в стадії становлення самовизначення.

Багато екологічно шкідливих видів діяльності та вчинків людей були заборонені віруванням, а корисні, навпаки, освячувалися. Поклоніння рослинам і тваринам складають

найбільш характерну рису первісних вірувань у всіх племен земної кулі. Вони дали величезний поштовх до утворення цілої низки міфів, що виникли на ґрунті анімізму.

Розглядуваний нами міфологічний аспект ФОП у тісному взаємозв'язку та взаємозумовленості як реальне відображення дійсності в первісній свідомості, прагнення узагальнити і пояснити різноманітні явища природи і суспільства (міфологічний аспект) підтверджують і те, що уявлення про надприродне (релігійний аспект) дозволили міфології відобразити моральне та естетичне ставлення до дійсності, до живої природи.

Міфологічні образи - це живі конфігурації "метафор", точніше символічні образи, які представляють інобуття того, що він моделює, оскільки форма тотожна змістові, а не є його алегорією, ілюстрацією.

Витоки загальноєвропейської цивілізації лежать в античній міфології, передусім, в Стародавній Греції, яка створила "живильну силу сучасної культури"³ і яка характеризується дивовижною цілісністю і єдністю. В античності бачення світу давніх людей відзначалося цілісним і ясним світобаченням, що представляє нерозривну єдність. Такий зв'язок не міг не відобразитися позитивно на екологічній культурі людини. Природа та "друга природа", створена людиною в собі, світ її особистості, її духовного життя вступали у протиріччя, але вони не мали антагоністичного характеру, навпаки, це була епоха коеволюції людини і природи. Мірилом усіх речей був або Бог, або Природа (Aut Deus aut Natura), що для них це, насправді, було тим самим.

³ Зелинский Ф. Ф. Из жизни идей: В 2-х т. - М. : Ладомир, 1995. - Т. 1. - С. 77.

Вивчаючи світосприйняття античних людей, їх культури, генезис фактів, особливостей мови, літератури, ми зможемо знайти нові підходи до вивчення екологічної кризи духовного світу сучасної людини. Тому екологічний досвід давніх культур є для нас особливо цікавим - насамперед, грецька, римська, германська міфології.

Оскільки в міфології є уявлення про надприродне, трансцендентне, вона містить, звичайно, елементи релігії, про що так яскраво свідчить тотемізм - одна з ранніх форм релігії первісного суспільства.

У релігії давніх германців мають місце залишки такої форми вірувань: назви деяких племен - херуски від heruz (молоді олені), ебурон від Eber (кабан). Є міфи про походження окремих племен та родів від дерев: чоловіків від ясеня, жінок від вільхи, що, до речі, відповідає сучасним уявленням про особливості інформаційно-енергетичного обміну між людьми та рослинами. Вибір тотема визначався фізико-географічним характером місцевості і провідним напрямком господарської діяльності.

Важливо, що в епоху тотемізму образи тварин і рослин не використовувалися для позначення негативних ознак дій самої людини. За допомогою цих образів пояснювалися явища або події сумні й трагічні: сова - в єгипетській системі ієрогліфів символізує смерть, ніч, холод, пасивність. Вона також належить царству мертвого сонця, тобто сонця, що опустилося за горизонт і перетнуло озеро чи море п'їтьми.

Культ рослин і тварин являє собою одну із форм релігійно-міфологічної свідомості первісної людини, колись розповсюджену майже у всіх народів земної кулі, і яка не вимерла в Європі частково ще й досі.

Аналіз різноманітних поглядів щодо міфології свідчить про те, що міфологічному сприйняттю була властива аналогія між соціальним середовищем та явищами природи, оживлення та персоніфікація всього суцього, що втілювалося в обожнювання тварин і рослин і дало поштовх до створення різноманітних міфів, які тією чи іншою мірою знайшли відображення у багатьох європейських мовах, зокрема, в їх фразеологічних системах.

Лінгво-гносеологічні дослідження динаміки фразеологічної номінації, звичайно, повинні починатися не з аналізу форм значення ФО, а з пошуків форм сприйняття людиною дійсності.

У мові відображені як логічні, так і міфологічні форми мислення, рефлексії останнього (їх якісно-інтенсивна сутність) особливо яскраво простежуються на досліджуваному матеріалі; їх аналіз дозволяє визначити духовну єдність мови і міфу, емоційне і духовне значення найменувань природних реалій, їх епімістичну значимість - їх призначення для створення образів, що втілюють "сутність речей".

Будучи мовними пам'ятками культури народу, фразеологія природи, зокрема, ФО, створювані за антропоцентричним принципом, становлять значний корпус багатьох європейських мов, у яких чітко (хоча й нетотожно) відображена вербальна категоризація реальної дійсності. Більше того, фразеологія природи містить у своєму складі слова, словосполучення та структури, які можуть дати досліднику надзвичайно важливий матеріал відносно шляхів розвитку, його стадій і тенденцій функціонування.

Тотожність двох семантик, що сягає міфологічного мислення, характеризувала міфологічний образ. З виникненням художнього мислення, яке базується на одному з принципів аксіологічного відношення, починається конструювання образу

світу, для якого важливим є алегорія, що передає конкретність з абстрактним і узагальненим новим смислом, тобто метафоричним, розкриваючи який, ми розуміємо процес мислення людини, її шлях пізнання (від сакрального до профанного). Міфологія сягає надбання мистецтва, належить до фонду мовних метафор (яблуко розбрату, Троянський кінь, оливкова гілка) європейських мов. Отже, міфотворення пройшло багато етапів у своєму розвитку, перш ніж відлилося у форми, відомі нам із грецької міфології.

Первісна людина закріплює і зберігає свій досвід як у формі міфів, так і у вигляді усталених правил народної мудрості: заповіді, афоризми, прислів'я, правила народного календаря. Серед величезної лінгвістичної спадщини ми виділяємо значний шар прислів'їв, в основу яких покладені спостереження над природними реаліями. Дані утворення дійшли до нас в ряді пізньоантичних і візантійських збірників.

Образи живої природи в цих словесних комплексах дозволяють нам подолати просторово-часову відмінність, членувати "дзеркало" світу, в якому з документальною правдивістю відобразилися різноманітні апперцепції людини. Ці утворення є універсальними орієнтирами для неї в її соціокультурному житті, і дозволяють удосконалювати її духовні здібності, а також допомагають формувати нам свою "екологічну нішу".

В корпусі фразеології природи виділяється група ФО, значення яких пояснюється роллю природних реалій в житті людини та її відношенням до природи. Ми виділяємо ФОП з: 1) екологічним та 2) космологічним значенням.

Перші ФО виникли внаслідок виявлення людиною якостей та властивостей природних реалій для використання їх з

утилітарною метою: ФО halcyon days - дні зимородка; спокійні, мирні дні; щаслива пора. Давньогрецьке слово 'halcyon' - зимородок складається з двох слів 'hals' - море, 'kuo' - висиджувати. Стародавні люди вірили, що цей птах виводить пташенят, які плавають по морю в період зимового сонцестояння, коли море буває зовсім спокійним.

Виникнення ФО з космологічним значенням зумовлене переносом людських якостей, властивостей, дій на природні реалії. Ці утворення дозволили людині глянути на себе збоку: пор. till the ass ascends the ladder - коли віслюк підніметься по драбині; ніколи. Цей вислів виник завдяки фантазії та символіці у давньоєврейському фольклорі.

Вивчення ранньої суспільної екокультури на матеріалі об'єктів живої природи дозволяє визначити основи міфотворчості, тобто мотиваційну базу екоаксіологічної номінації.

Суб'єктно-об'єктне світосприйняття, а також предметне сприйняття часу і простору створюють особливу картину світу. Людина уявляє собі, що її життя і життя природи - єдине ціле. Все, що відбувається у зовнішній природі, відбувається і з нею.

Цим і можна пояснити осмислення природних реалій за нормами свідомості людини. Давня людина мислила пантеїстично, навіть своє особисте життя розглядала як вияв волі божества; створюючи міфологічні образи, вона відносила їх авторство за рахунок богів, зображувала стан, використовуючи природні реалії як міфічні персонажі.

Міфологічному образу була властива смислова тотожність образів світу (злиттям суб'єкта та об'єкта), тобто тотожність двох семантик, яка наближалася до міфологічного мислення. Сучасна метафора може створюватись за перенесенням з будь-якого предмета чи явища на основі схожості (орлиний ніс); сучасна

метафора опускає компаративне "як", що завжди в ній латентно присутнє (ніс кривий, як орлиний дзьоб). Узагальнюючий смисл метафори дозволяє будувати її різними способами. Такі конституенти античної метафори могли б бути лише в тому випадку, якщо 'ніс' та 'орел' були синонімами. Античне перенесення - це тотожність двох семантик, що наближається до мислення міфологічними образами.

Метафора з'явилася як наслідок розірваності двох тотожних конкретних смислів (один з яких залишався конкретним, а другий - його перенесенням в поняття). Антична метафора базується на двох смислах, які одночасно є рівноцінними і різними. Між античною та сучасною метафорою є принципова різниця - гносеологічна передумова античного переносного значення: ілюзорна присутність тотожності двох семантик того предмета, з якого переносяться риси, та семантики іншого предмета, на який вони переносяться. Міфологічний образ має фігуральний характер: не змінюючись, він викликає абстрактне тлумачення своєї міфологічної конкретності. Антична метафора виходить із конкретного змісту міфологічної семантики (лавр = слава, півень = вогонь), але ступінь інакомовної абстрактності обмежена рамками такого поняття, в якому не зникла ще конкретність. Тут присутня єдність конкретного та абстрактного. Антична метафора - це перехід до художнього мислення, до багатоплановості, універсальне узагальнення одиничного.

Отже, метафора (антична, сучасна) є гносеологічною моделлю свідомості людини. Розкриваючи її, ми розкриваємо процес мислення людини, її шлях пізнання від пантеїстичного до атеїстичного, від обожнюваного тлумачення нею життя до заперечення сакрального начала світу, формуючи єдину картину світу, змінну в часі та просторі.

Як відомо, функції картини світу витікають із природи і призначення в людській життєдіяльності світобачення, складовою частиною якого є картина світу. Світобачення має дві базисні функції - інтерпретативну (здійснювати бачення світу) та регулятивну (служити орієнтиром у світі), що впливає з неї. Ці ж функції виконує і картина світу, а, значить, і фразеологія природи.

ФО з компонентами, що позначають природні реалії як результат динамічного процесу формування непрямої номінації, є одними із найактивніших засобів створення МКС, без якої неможливе було б людське спілкування та взаєморозуміння. Картина світу формує тип ставлення людини до природи, до світу, до інших людей, до самої себе як члена цього світу, задає норми поведінки людини в світі, визначає своє відношення до життєвого простору. Таким чином, ФО - могутній механізм формування екологічної етики, спрямованої на обмеження людини у спілкуванні з оточуючим середовищем. Вона має стосунки з речами відповідно до своєї картини світу, яка формує "систему заборон" на її поведінку в світі. На цей факт звертають увагу дослідники, які займаються вивченням ролі картин (моделей) світу в суспільствах різного типу. Модель світу служить "програмою" поведінки для особистості та колективу, визначаючи набір операцій, що застосовуються людиною для впливу на світ, правил їх використання в діяльності та їх мотивування.⁴

У сучасній фразеології природи прослідковуються елементи античної картини світу (тотемізм, фетишизм, анімізм), що вказують на мовне джерело формування гносеологічного образу, "прив'язуючи" його до мови, адже "світ розкриває себе

⁴ Иванов В. В. , Топоров В. Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы: /Древний период/ - М. :Наука, 1965. - С. 7.

як мова. Він говорить з людиною своїм власним способом існування, своїми структурами, своїми ритмами".⁵ Але це не перешкоджає об'єктивному відображенню дійсності, оскільки ці метафори вплелися у мовну канву, ці утворення можуть "обростати" вербальнообразними асоціаціями слів та висловів, що складають її.

Вивчаючи античну картину світу крізь призму фразеології природи, ми можемо прослідкувати: а) динаміку нагромадження інформації про їх вербально-асоціативний потенціал; б) мовні механізми розвитку античної картини світу; в) еволюцію розвитку духовної досконалості людини. Повернення до міфологічних коренів ФОП дозволяє побачити за міфами реальний, суворий світ з одухотвореною природою, язичницькі ритуальні дієства, які хоча й відзначаються відносною стабільністю, все-таки з часом підлягають різноманітним семантичним трансформаціям, зумовленим включенням в різні міфологічні коди, серед яких виділяються архітепи, тобто коди, що характеризуються стійкістю, частотністю у багатьох мовах, будучи "началом усіх начал": 'кінь' - смерть; 'вовк' - мужність, сила; 'лев' - хоробрість, сила; 'собака' - відданість тощо.

Розгляд символізації як одного із засобів актуалізації фразеологічно зв'язаного значення свідчить про широке застосування символів - потенціальних значень слів, що пронизують майже весь корпус досліджуваних ФО, механізм утворення яких своєрідний та індивідуальний. Ці символи продовжують функціонувати у складі ФО, будучи їх мотиваційною базою, породжених процесом еволюції мови.

⁵ Элиаде М. Аспекты мифа. - М. :Инвест-ППП, 1995. - С. 144.

Аналізуючи природні реалії-символи в динаміці фразеологічної номінації, ми розмежовуємо їх на:

1. Марковані: а) тематичні індикатори з позитивною оцінкою - лавр, лілея, лебідь, що імпліцитно містять і зберігають сакральне значення, яке актуалізується в утворенні небагаточисельних ФОП, що містять меліоративне оцінне значення; б) ТІ з негативною оцінкою - осина, верба, колючка; віслук, свиня, миша, що складають велику групу, відзначаються великою активністю у створенні ФОП, які містять пейоративне оцінне значення.

2. Немарковані ТІ з позитивною та негативною оцінкою домінують над попередніми групами за кількістю, а також відзначаються більшою продуктивністю у створенні ФОП з меліоративними та з пейоративними оцінними значеннями.

Узуальні конотативні семи у досліджуваних ФО являють собою відображення звичайних або приписаних їм людиною якостей, властивостей чи ознак ботанізма або зооніма, які фіксуються в їх словесних дефініціях, а в ФО ці компоненти з подібними конотаціями становлять їх образно-смысловий центр. Ці компоненти з узуально закріпленими образними асоціаціями є словами-символами узуального плану: 'chicken' - молодість, недосвідченість; to be no chicken - бути немолодим, не першої молодості; 'seed' - джерело: the seeds of war - насіння війни.

У лексичному складі можна виділити особливий розряд слів (ботанізмів, зоонімів), у яких символічна сутність виявляється особливо яскраво. Ці слова та якість, символізована ними, взаємопроникають так, що "їх вже неможливо відокремити один

від одного".⁶ Багато слів, що означають назви предметів вжитку та оточуючого людину світу, тварин, птахів, явищ природи, частин людського тіла, основних занять людини; праці, розваг тощо, стають символами, які пов'язані, головним чином, з уособленням тих чи інших властивостей людини.

Системне абстрагування значення слова вносить у ФО елемент символізації. Ці компоненти семантично видозмінюються, варіюються, відновлюються у різноманітних лексико-фразеологічних варіантах. Наприклад, зоонім *wolf*, символізуючи 'жорстокість, хижість, безжалісність', є ТІ в ряді зоосемічних ФО: *sheep among wolves* - довірлива людина, що опинилася серед небезпечних людей; *to see a wolf* - бути у безвихідному становищі; *to wake a sleeping wolf* - напрошуватися на неприємності; 'ass' -нерозумність, невігластво:*silly ass* - дуже нерозумна людина; *ass in grain* - повний дурень; *to play the ass* нерозумно поводити себе; *to be an ass for one's pains* - нічого не отримати за свою працю.

Подібні слова-компоненти складають образно-смыслову основу ФО, хоча в складі ФО у них можуть виникати нові потенційні значення, пов'язані як з екстралінгвістичними, так і інтралінгвістичними факторами. Виділення таких значень - символів сприяє систематизації та прогнозуванню образно-асоціативного потенціалу: пор. ботанізми *tree*, *bush*, *grain* та ін. - не мають вторинних значень, але саме слова такого типу виявляються багатими потенційними значеннями - символами, класифікація яких дозволяє не лише їх впорядкувати та систематизувати, але й виявити серед них семантично домінуючі

⁶ Лосев А. Ф. Логика символа //Контекст, 1972: Лит. теорет. исслед. - М., 1973. - С. 210.

імпліцитні символи, засвідчуючи таким чином їх лінгвокреативну значимість.

Оказіональні конотативні семи являють собою відображення якостей, властивостей чи ознак ботанізмів, зоонімів приписаних їм людиною, які актуалізуються в межах ФОП. Ці слова з оказіональними образними асоціаціями є словами-символами оказіонального плану. Пор. ФО to have a bee in one's bonnet носитися з якоюсь ідеєю, бути схибленим на чому-небудь, зоонім bee набуває оказіонального символічного значення 'що-небудь набридливе, нав'язливе', виникнення якого асоціюється з характерною властивістю бджоли - її дзижчанням.

На прикладах імен-зоонімів високої продуктивності dog, cat, horse прослідковується широке варіювання оказіональної символіки. В мовленнєвій реалізації з цими ТІ можуть мати своє вираження: а) якісні характеристики людини; б) її різноманітні дії, вчинки; в) інтерперсональні відношення; г) стани. Пор. 'dog': а) clever dog - розумна людина; dead dog - нікому не потрібна людина; б) to whip the dog - не виконувати свого обов'язку; let loose the dogs of war - розв'язати війну; в) to help a lame dog over a stile - допомагати кому-небудь; to stroke a dog against the hair - дратувати кого-н. ; г) lucky dog - щасливець; miserable dog - нещасна людина; the black dog is on his back - перебувати у стані нудьги.

Факти мови переконують нас у тому, що тут іде мова не про нові значення слів, а про їх вживання у певних контекстах, що дозволяють пов'язувати ці слова з символізацією позначуваних ними денотатів. Більше того, така символізація має свою специфіку у різних народів, відрізняючись як ізоморфністю, так і аломорфністю.

Статичність рослинного світу, стійкість його первинного обожнювання перешкоджають розвиткові негативної оцінності. Ми відзначаємо, що превалююче негативне значення (як узуального, так і okazіонального) природних реалій в багатьох мовах світу пов'язане з порушенням балансу у ставленні людини до природи у зв'язку з її домінуючою роллю над природою. Можна передбачити, що з відновленням сакрального впливу природи на людину відбудеться "переоцінка" аксіологічної значимості природних реалій, внаслідок чого кількість ФО з позитивною конотацією буде значно переважати над ФО зі значенням профанного характеру.

Семантична спрямованість досліджуваних ФО найбільше визначається символікою ботанізмів та зоонімів, оскільки саме вони - рослини і тварини - допомагають людині "поріднитися з природою, проектувати себе в її схованках, переселити її в свою свідомість", ось чому вони містять у собі такі бездонні глибини ємності, такі безмежні можливості поєднання з іншими словами, що немає меж багатозначності, багатомірності⁷. Реальне життя слова, що виражається у складному та своєрідному розвитку його смислової структури, може бути найвичерпніше визначене лише при врахуванні всіх фразеологічних контекстів, у яких воно живається.

Аналіз фактичного матеріалу підтверджує, що культурно-національна своєрідність і специфіка критеріїв оцінки виявляються, насамперед, у формі антропометричності, під якою мається на увазі таке співвідношення об'єкта оцінки і деякого еталона, в якому на перший план висуваються властивості,

⁷ Веселовский А. Н. Историческая поэтика. - М. : Высш. шк., 1940. - С. 225. Ахманова О. С. , Краснова И. Е. О методологии языкознания // Вопр. языкознания, 1974. - № 6. - С. 39.

приписувані людиною цьому еталону як символу незалежно від номінативного боку мовної одиниці, яка розглядається в плані її співвіднесеності з індивідуальними предметами в контексті.

Особливості фразеологічної номінації виявляються в тому, що переосмислена мовна форма відновлюється у вторинній для неї функції найменування лише за умови "монтажу" всього номінативного контексту на певному логіко-синтаксичному фундаменті та при відновленні комунікативно-функціональних умов формування такого вторинного найменування.

Процеси фразеологічної номінації протікають у взаємодії цілого ряду факторів та пов'язаних з ними комунікативних інтенцій, що й зумовлює відмінності її видів.

До чинників, які впливають на техніку фразеологічної номінації та на її змістові аспекти, належить і спрямованість номінації, що виявляється у встановленні мети, з якою метою вона створюється в мові: а) поповнення словникового складу мови одиницями, яких бракує в мові. Дані ФОП є єдиними позначеннями тих чи інших об'єктів, які заповнюють таким чином лакуни номінації: grey mare - дружина, що тримає свого чоловіка під каблуком; grass widow - солом'яна вдова; bean feast - обід, влаштований господарем для робітників; б) розширення варіативних засобів мови, що служать для різних засобів мовного вираження. Подібні ФОП є синонімами ФО інших ФТП, розширюючи таким чином конотативний фонд мови: animal spirits - життєрадісність, бадьорість, гарний настрій; birds of a feather люди одного складу, один одного вартий, тепла компанія (пор. both of a hair - cast in the same - chips of the block - of the same batch - of the same leaven - of the same ilk - of the same meal - of one's own kidney - tarred with the same brush - cut of the same cloth).

Звичайно, поповнення словникового складу нейтральними найменуваннями, які задовольняють гносеологічну функцію, супроводжується максимальним погашенням конотативних ознак, а поповнення експресивно-стилістичних засобів мови, що задовольняє прагматичні потенції мовців, протікає на основі кваліфікативно-оцінних засобів відображення тих чи інших фрагментів дійсності.

Проаналізований нами фразеологічний матеріал дозволяє зробити висновок, що символ - це результат творчої уяви людини (злиття чуттєвого та раціонального) і її прагнення визначитися у часі та просторі через конкретні образи, взяті з оточуючої людини природи, а також один із ефективних мовних засобів збереження нерозривного зв'язку людини та природи й одночасного встановлення зв'язку видимого й невидимого світів.

Діапазон семантичної узагальненості символів достатньо помітний. Серед них виділяються: 1) константні символи (символи узуального плану), що утворилися на ранній стадії людства і є близькими та доступними для розуміння людей різних національностей і різних часів. Такі символи "живуть" як архітепи в індивідуальному та колективному несвідомому уявленні, характеризуються стійкістю, частотністю в багатьох мовах (пор. лавр - символ 'перемоги, тріумфу', олива - 'безсмертя, родючості', кінь - 'смерті', лев - 'хоробрості, сили' тощо); 2) темпорально-локальні (символи okazіонального плану), виникнення яких пояснюється динамічним характером символіки як лінгво-гносеологічної категорії. З часом вони (природні реалії) звужують чи розширюють комунікативно-образну сферу вживання, поступово втрачаючи мотивацію, асоціативні зв'язки, відповідно фразотворчі їх потенції відходять на другий план.

Виступаючи часто в ФОП семантико-смысловим центром, природні реалії-символи утворюють, мотивують нерідко цілі серії, гнізда, ряди ФО. Семантична природа найменувань фауни і флори значно впливає на семантику ФОП, на характер їхньої образної основи, створюючи етнокультурну значимість, фокусуючи семи та фонові ознаки, надаючи їм певної самостійності і підсилюючи їх статус як репрезентантів, знаків народного світосприйняття.

Аналіз досліджуваного матеріалу підтверджує, що фразеологічна система живої природи досить фрагментарна. Як засіб непрямої номінації ці одиниці образно відображають окремі ділянки дійсності на відміну від лексико-семантичної системи, яка характеризується всезагальністю. Ці ФОП обслуговують семантичні предикати (+ / -) якісної характеристики різноманітних дій людини, інтерперсональних відносин та явищ її внутрішнього та зовнішнього світів.

Дослідження ФО в ономазіологічному та семасіологічному аспектах з урахуванням чотирьох рівнів їх семантичної організації (відображення національно-специфічних рис культури фразеологічним сигніфікатом, національно-культурних сем (НКС) на рівні значення фразеологічного прототипу, НКС на рівні лексичного компонента, відображення національно-специфічних рис культури фоносемантикою ФО) свідчать про те, що досліджувані ФО містять національно-культурний компонент у своїй семантиці, основою якого є образно-мотивований характер ФО в момент її виникнення. Цей характер пов'язаний з особливостями внутрішньої форми мовної одиниці (ФО), він і зумовлює участь суб'єктивних чинників (духовних і ментальних) в її утворенні.

Відомості про досвід духовного та естетичного засвоєння людиною дійсності фіксується у досліджуваних нами ФО. Багато з них відбивають у семантичній структурі специфіку культури народу, особливості його історичного розвитку, соціально-економічний лад та пануючу у суспільстві ідеологію, що дозволяє розглядати ці комплексні знаки в лінгводидактиці як важливе джерело лінгвокраїнознавчої інформації.

Функціональний аспект взаємозв'язку специфіки національної культури та фразеології є однією із найбільш актуальних проблем фразеологічних досліджень. Вивчення цього питання дозволить розширити онтологічну картину мови як суспільного явища. Ще В. Гумбольдт вказував на зв'язок мови й національної культури: "Мова - трохи більше за інстинкт інтелекту, оскільки в ній зосереджується не здійснення духовного життя, а саме життя"⁸.

Англійські ФО з компонентами живої природи являють собою унікальний матеріал, який дозволяє простежити, яким чином ці компоненти здійснюють вплив на формування НКС у фразеологічному значенні. Вибір найменування природної реалії для створення образу зумовлений, насамперед, своєрідністю живої природи в певному регіоні. Характерно, що назви тих самих тварин, рослин в різних мовах відбивають різні властивості. Це свідчить про індивідуальність образного мислення конкретного народу, що являє собою складний асоціативно-психологічний процес. Так "вовчиця", "змія", що позначають, здавалось би, загальнолюдські поняття, викликають різні асоціації у представників різних народів. Слово "вовчиця", адресоване

⁸ Гумбольдт В. Г. Избранные труды по языкознанию. - М. :1984. - С. 365.

монголці, є образою для неї, для китайця ж принизливим є порівняння із "зеленою черепахою" чи "зайцем". Для японки ж найкращим компліментом є "красуня-змія"⁹.

Так, той самий образ "з'їсти собаку", в російській ФО "собаку съел", в англійській to eat dog - викликає різні асоціації, зумовлені компонентом "собака". Англійський зоонім конотує щось огидне, бридке, російський - що-небудь достойне, гідне, важливе, суттєве, внаслідок чого виникають значення з протилежною прагматичною оцінкою: англійська ФО означає "принижуватися, плазувати, бути в принизливому становищі, проковтнути образу"; російська - "набути великого досвіду, здобути навички у якій-н. справі, стати умілим в чому-н".

Розв'язання цього семасіологічного питання передбачає попереднє соціолінгвістичне осмислення механізму виникнення та онтологічної характеристики (НКС) в змістовій структурі мовного знака. Вивчення НКС в гносеологічному та онтологічному аспектах дозволить вивчити сам процес відображення національної культури в мові й виявити чинники, що сприяють утворенню аналізованих компонентів значення, особливості ФО в мові та мовленні.

Мовна вибірковість пов'язана з об'єктивними чинниками, зокрема, з розрізненням природних та соціально-економічних умов, в яких живуть носії відповідних мовних варіантів. Саме в цьому контексті доцільно підкреслити, що дослідження національних відмінностей фразеології природи цих варіантів, хоча вони й незначні, є особливо важливим. Подальший розвиток

⁹ Пророченко О. П. Семантический механизм прагматики фразеологических единиц // Лексические и синтаксические единицы и текст. - Иванов: Иванов. ун-т, 1990. - С. 106.

когнітивної лінгвістики як окремої галузі лінгвістичного знання буде сприяти детальному вивченню цієї проблематики.

Екологічне середовище значно відрізняється в різних куточках Землі і особливостями клімату, фауни, флори, і чисто ландшафтними характеристиками. Потрапляючи в сферу людської діяльності, природні утворення втягуються в сферу культурних інтересів соціуму і отримують назви, що відображають суспільний досвід носіїв мови, їх суб'єктивні й прагматичні оцінки.

На екоаксіологічному аспекті людської діяльності відображаються також особливості історико-культурного характеру, оскільки людину оточують не лише природні явища, але й артефакти - предмети, створені людьми, в яких відображена діяльність попередніх поколінь: piggy bank - скарбничка (що має форму свині - в часи Тюдорів роздавалася підмайстрам як подарунок на Різдво). До цієї групи належать також назви особливостей побуту, звичаїв, міфології: bear garden - галасливе збіговисько, місце бійок (ведмежий садок, місце дратування ведмедів для розваги публіки); victory gardens - сади перемоги, городи воєнного часу.

Понад 150 ФО британського та американського варіантів містять НКС, що означають назви міст і штатів: брит. the Garden of England - сад Англії, графство Кент; the Garden City місто-сад - Чикаго; the Buckeye State - штат Огайо; the Bear State - назва штата Арканзас, остання назва застаріла, оскільки вона створює хибне уявлення про нього - в цьому штаті не живуть ведмеді. Офіційна назва цього штату the Wonder State - Диво-штат. Ботанізми, зооніми в цих назвах є "знаками відмінності" даних штатів, ці назви є вторинними образними номінатами.

Деякі ФО зв'язані з різноманітними явищами політичного життя: the stalking horse - амер. фіктивна кандидатура,

кандидатура, що висувається з метою розколу голосів, прихильників іншої партії; the grass roots - народні маси. Остання ФО відзначається частотою вживання.

Пануючий спосіб виробництва визначає формальний тип тієї чи іншої національної культури, а не власне її національну культурну специфіку. Соціально-економічні умови можуть виступати як основний елемент при характеристиці особливостей тієї чи іншої національної культури. Жорстока конкуренція, скажена гонитва за грішми, багатством асоціюється з гонками пацюків в американській ФО rat race. Цей вислів викликає негативні емоції, зумовлені прозорістю внутрішньої форми: виснажливою боротьбою пацюків за виживання у міських умовах, їх спритністю, майстерністю уникати скрізь розставлених пасток, якими стали користуватися люди з 17 ст.

Варто підкреслити досить важливий для прагмалінгвістично орієнтованого опису факт: НКС є складовою частиною значення як на тлі ФО загальнокультурної значимості, так і в зіставленні з національно-культурною фразеологією живої природи, що можна трактувати потрібні - в абсолютному плані, тобто в культурі носіїв англійської мови; відносному плані в культурі носіїв британського варіанту відносно інших англомовних культур (американської), а також відносно інших національних культур. У цьому розділі національно-культурна семантика англійських ФО аналізується у всіх зазначених аспектах.

Національно-культурна семантика ФО може розглядатися в двох аспектах - ономасіологічному та семасіологічному. Відмінність між ними полягає, передусім, в тому, що береться за основу розгляду - реалізована структура чи способи її "породження".

Використовуючи ономасіологічний підхід у дослідженні появи НКС у змістовій структурі досліджуваних англійських ФО, ми виділяємо 4 рівні їх семантичної організації: фоно-семантику, регулярне значення лексичного компонента, значення фразеологічного прототипу і фразеологічний сигніфікат. Ця класифікація дозволяє об'єктивно визначити систему вироблених матеріальних і духовних цінностей, відображених в семантичній структурі ФО як особливості національної культури. ФО з компонентами живої природи несуть у своїй змістовій структурі відбиток загальнокультурної значимості, що характеризуються в цілому значною спільністю семантичних та формальних рис. Звичайно, до інтернаціональної фразеології відносять ФО, в основі яких містяться образи, запозичені з грецької та римської міфології, історії, літератури, ФО біблійного походження, так звані крилаті слова, протиставляючи їм фразеологічну спільність як результат дії чинників іншого плану, наприклад, мовної спорідненості, не говорячи вже про незалежний розвиток фразеологічного паралелізму.¹⁰ Інші лінгвісти відносять до цього шару кальки та напівкальки, які вкорінилися у ряді європейських мов.¹¹ У рідкісних випадках відзначається інтернаціональний статус фразеологічних паралелей, що виникли під дією екстралінгвістичних універсалій. При виявленні даного шару фразеології ми керувалися методикою ідентифікації інтернаціональної фразеології, розробленої Е. М. Солодухо.¹²

Виділені нами ФО являють собою різний ступінь ідентифікації структурно-семантичних характеристик, в основі

¹⁰ Влахов С. , Флорин С. Непереводимое в переводе. М. :Высш. шк. , 1986. - С. 189.

¹¹ Маслов Ю. С. Введение в языкознание. - М. , 1975. - С. 263-264.

¹² Солодухо Э. М. Проблемы интернационализма фразеологии. - Казань, 1982. - 166 с.

яких простежується символічна значимість ботанізмів та зоонімів : 42 зооніми і 17 ботанізмів беруть участь в утворенні цих одиниць, із яких найпродуктивнішими є: dog, cat, horse, fish, bird, bull, calf, sheep, wolf, tree, olive, laurel, straw, root, apple, rose, wood, forest. Характерним є те, що досліджувані ФО, головним чином, включаються у семантичні предикати якісної характеристики та різних дій людини й активно розширюють потенціал оцінних структур.

У міжмовній співвіднесеності ФО простежуються повні й неповні структурно-семантичні еквіваленти в різних мовах. Аналіз досліджуваних ФО в цьому аспекті на матеріалі дистантних мов - англійської та російської дає підстави виділити такі відповідності:

1. Еквівалентні ФО, що збігаються за значенням, лексичним складом, образністю, стилістичною спрямованістю, граматичною структурою: sea wolf - морський вовк; neither fish nor flesh - ні риба ні м'ясо.

2. Часткові еквівалентні відповідності розподіляються на 2 групи: англійські ФО, що збігаються з ними за значенням, стилістичною спрямованістю, образністю, але відмінні за :

а) граматичною структурою: early bird - рання пташка; to live a cat-and-dog life - жити як кіт із собакою; б) лексичним складом (граматична структура може як збігатися, так і не збігатися): bird's eye view - з висоти пташиного польоту; to sell the bear's skin - ділити шкуру неубитого ведмедя.

В основі природничих ФО лежать загальні для всіх людей ситуації, і тому вони можуть виникати незалежно одна від одної в різних мовах з однаковим значенням та аналогічною дериваційною базою: англ. old fox; нім. alter Fuchs; фр. fin renard; рос. хитрая лиса; англ. hornet's nest.

Конвенціональні ФО, пов'язані з історичними, культурними, соціальними та іншими особливостями розвитку певного народу і тому, природньо, побутують в неспоріднених мовах: англ. the golden calf; нім. das goldene Kalb; фр. le veu d'or; рос. золотой теленок.

Отже, значна кількість досліджуваних сучасних ФО із загальнокультурологічним значенням сягають латинських, грецьких прислів'їв, літературних джерел Біблії. Але ці зв'язки можна прослідкувати лише за допомогою етимологічних екскурсів, їх "людський досвід" настільки важливий, що в наш час їх "іншомовне" походження непомітне. Вони отримали постійну "прописку" у всіх європейських словниках в тій самій формі чи в несуттєво видозмінений, набуваючи національно-культурної значимості: ФО to fish in the troubled waters - ловити рибу в каламутній воді - сягає латинського прислів'я Piscatur in aqua turbida. У словнику "Російські фразеологізми" відзначається, що відома ФО є суто російською і пов'язана з популярністю рибальства на Русі.¹³

Відомий ступінь спільності культурного субстрату, соціальних відносин, історичного розвитку, в цілому характерний для носіїв європейських (особливо, германських, романських, слов'янських) мов, визначає високий рівень їх конвергенції, яка неодноразово підкреслювалася лінгвістами.¹⁴

Деякі вчені вбачають її зумовленість навіть в існуванні певного спільного типу європейського мислення.¹⁵

¹³ Фелицына В. П. , Мокиенко В. М. Русские фразеологизмы. М. :Рус. яз. , 1990. - С. 123.

¹⁴ Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. - М. ; Л. :Соцэкгиз, 1938. - С. 43.

¹⁵ Балли Ш. Французская стилистика. - М. : Изд-во иностр. лит. , 1961. - С. 198.

При дослідженні мовної картини світу, закріпленої у фразеології, яка організована на основі образно-асоціативних комплексів природних реалій (фауни і флори), особливий лінгвістичний інтерес має виявлення спільних, універсальних принципів організації "вторинної природи". Одним із таких універсальних принципів, як нам видається, є парадигматичні моделі, які, в свою чергу, ініціюють реактуалізацію людського досвіду, що являє собою позачасову реальність і служить мотиваційною базою для ФОП.

Виділені ФО із загальнокультурологічною семою (ЗКС), що характеризуються в цілому значною спільністю семантичних і формальних рис і розглядаються як інтернаціоналізми, підтверджує міжнаціональну символічну значимість імен-ботанізмів та імен-зоонімів, що переважають в утворенні універсалій.

Відома спільність культурного субстрату (природних реалій), соціальних відносин, історичного розвитку ("священної історії"), властива носіям європейських мов, визначає особливий ступінь їх конвергенції, що дозволяє говорити про певний загальний тип європейського мислення, загальну культурно-історичну пам'ять, загальний символічний універсум (систему образів та ідей, запозичених у природи), що зумовлене, передусім, універсальним принципом організації "вторинної природи", тобто парадигматичними моделями, що ініціюють реактуалізацію людського досвіду як позачасової реальності і як мотиваційної бази ускладнених мовних знаків.

У другому розділі - "Антропометричність конотації фразеологічних одиниць з ім'ям-ботанізмом" - розглядається роль рослин в міфології та їх роль у створенні ФП, фразотворча активність та лінгво-гносеологічна сутність імен-ботанізмів в

теорії номінації, зокрема дерев, бобових рослин, квітів, колючих рослин, злакових тощо.

Культ рослинного світу являє собою одну із нових форм релігійної свідомості в стародавньому світі. Роль рослинного світу в міфологічних уявленнях визначається, насамперед, наявністю особливого рослинного коду, з чим пов'язана участь рослин у багаточисленних класифікаційних системах. Єдиним рослинним образом, що втілює в собі універсальну концепцію світу, виступає світове дерево.¹⁶

Образ світового дерева для різних традицій (від епохи бронзи в Європі та на Близькому Сході до теперішнього часу) "Космічного дерева" відіграє особливу роль відносно конкретних міфологічних систем, зумовлюючи їх основні параметри, визначаючи формальну й змістову організацію всесвітнього простору. При членуванні його по вертикалі виділяються основні зони Всесвіту: верхня (гілки - небесне царство), середня (стовбур - Земля), нижня (корінь - підземне царство).¹⁷

Троїстість світового дерева по вертикалі уособлюється віднесенням кожної частини особливого класу істот, найчастіше тварин. З верхньою частиною цього дерева (гілками) пов'язуються шляхи [часто два - симетрично або один - на верхівці, нерідко - орел; із середньою частиною (стовбуром) - копитні (олені, лосі, корови, коні, антилопи тощо, а також бджоли, пізніше - людина; з нижньою частиною (коренем) - змії, жаби, миші, бобри, видри, риби тощо]. Така класифікація дозволяє систематизувати фактичний матеріал, а також простежити

¹⁶ Кэрлот Хуан Эдуардо. Словарь символов. - М.: REFL-book, 1994. - 608 с.

¹⁷ Мифы народов мира. - Энциклопедия в 2-х томах. - М.: Сов. энциклопедия, 1987. - Т. 1. - 671 с.

взаємозв'язок рослинного і тваринного світів, роль флори як основи сховища життя людини і тварин, а також як джерела породження символічних композицій (за допомогою симетрії, аналогії, асиметрії тощо), які можуть розгортатися в часі, у просторі чи одночасно в просторі і часі.

Спостереження над лексичним складом у сфері фауни та флори, інвентаризованим у нашій картотеці, дає підстави говорити про те, що ці мовні одиниці, які беруть участь у створенні ФО англійської мови, характеризуються такою специфікою: 1) давністю походження, а отже, стійкістю; 2) простотою оформлення складу; 3) простотою морфологічної структури; 4) частотою вживання; 5) практичною користю для людини, їх природною призначеністю.

Нами виявлена така закономірність: чим повніше актуалізуються ці ознаки, тим вища фразотворча активність компонента, що позначає імена-ботанізми та імена-зооніми. З урахуванням зазначеної закономірності нами виділені 63 тематичні індикатори різноманітної семантики, які беруть участь у творенні ФО англійської мови (460 мовних одиниць), у складі яких широко застосовуються найменування дерев та їх різноманітні види, які свідчать про те, що вони є основним елементом язичеських релігій всіх індоєвропейських племен.

Гіпонімічні різновиди дерев зумовили членування міфопоетичного уявлення про образ світового дерева, що відображає розпад міфологічного мислення та виникнення художнього. Компоненти-ботанізми, які беруть участь у творенні ФО, відзначаються різноманітним ступенем фразотворчої активності: а) найбільш високою активністю характеризуються 19 TI: tree, flower, rose, wood, nut, grass, oak, corn, grain, field, bean, oat, straw, garden, nettle, fruit, root branch, stump (273 ФО); б)

середньою активністю відзначається 21 ТІ: seed, hay, herb, vine, timber, meadow, apple, laurel, onion, barley, grape, thistle, weed, laurel, thorn (шип), hawthorn, garlic, lily, bur, thorn (кущ), twig (131 ФО); в) низькою активністю характеризуються: 23 ТІ (56 ФО).

Нами систематизований фактичний матеріал відповідно до їх релевантності та значимості в міфопоетичних творах з урахуванням даних єгипетської, грецької, римської, германської, кельтської, слов'янської, скандинавської міфології, що дозволило нам, слідом за сучасними вченими, стверджувати, що історія більш поверхово, ніж міф, пояснює сутність людського життя, а також сутність аксіологічних цінностей, які зримо постали завдяки екоаксіологічній номінації.

Серед досліджуваних ФТП виділяються такі групи (понад 50 одиниць), образність яких побудована на ботанізмах, які вступають у відношення : а) гіперо-гіперонімічні: cannot see the wood for the trees; patience is a flower that grows not in every garden; б) гіперо-гіпонімічні: he that would eat fruit must climb the tree; between hay and grass.

У загальному корпусі досліджуваного ФТП виділяються : групи ФО, ТІ яких позначає: 1) стручкову (leguminous) рослину - bean (15 ФО); 2) місця, порослі рослинами (деревами, кущами, квітами тощо): wood/woods (20); field (15); garden (12); meadow (7); timber (7), можуть ставати гіперонімами по відношенню до інших рослин; 3) частини рослин, які є гіпонімами, символізуючи відношення частини до цілого: fruit (12); root (12); branch (10); stump (10); leaf (6); thorn (6); bur (5); twig (5); trunk (4); prickle (3).

Вивчаючи витоки асоціативно-образного потенціалу ботанізмів та актуалізацію їх оцінних і фразеологічно зв'язаних значень, ми виявляємо, що її корені сягають в далеке минуле і

побудовані на основі психологічного паралелізму між рослинами та душевними переживаннями людини.

Ботанізми у межах ФО вступають у різноманітні системні відношення - синонімічні, антонімічні: а) We are mortal grass and hay - ми, трава й солома смертні, - 'grass-hay' об'єднуються інтегральною семою "короткочасність"; he that sows good seed shall reap good corn - той, хто посіє гарне насіння, збере гарне зерно; "seed-corn", вступаючи у причинно-наслідкові відношення, синонімізуються на основі загальної семи "що-н. хороше, корисне"; позитивна оцінка цих ботанізмів зумовлена препозитивним ад'юнктом good; the smell of garlic (leek) takes away the smell of onion - клин клином вибивати: 'garlic-onion' узагальнюються на основі інтегральної семи "щось неприємне", яка, в свою чергу, є основою утворення негативної оцінки ФО : He that sows thistles shall reap prickles - той, хто сіє чортополох, збере колючки; відношення 'thistle-prickle' розглядаються як частина до цілого, поєднані семою "некорисний, непотрібний, шкідливий", яка є основою створення негативної оцінки цієї ФО;

б) if the brain sows not corn it plants thistles - якщо думки не сіють зерно, вони виростуть чортополохом; 'corn - thistle' антонімічні за семантикою, "користь+школа" і, звичайно, за оцінкою (-): look for a grass on the top of the oak - шукати траву на верхівці дуба. Семантична опозиція цих ботанізмів 'oak - grass' зумовлена їх узуальною символікою "вартий - невакий": of a thorn spring not a fig - з тернини не виросте смоківниця. У ботанізмах 'thorn i fig' експлікуються протилежні семи: "задержуватість, непокірність" - "м'якість, покірність", які є основою образно-смыслового центру ФО, в результаті чого значення цього утворення набуває негативної оцінки, несхвалення.

У ФО, образно-символічний центр яких базується на ботанізмах, виділяється незначний ряд виразів, у яких ботанізми з традиційною позитивною символікою набувають оказіонального негативного забарвлення: *oak may fall when reeds stand the storm* - дуб від бурі падає, а тростина стоїть як стояла. Oak набуває негативної символіки "негнучкий, непоступливий", reed гнучкий, поступливий. Ця семантична опозиція стала основою утворення значення ФО. *King's chaff is worth other men's corn* - плевели короля варті зерен інших. Chaff набуває позитивної семи "вартий" завдяки препозитивному атрибуту *king's corn* - негативну символіку "невартий, негідний"; *the pine wished herself a shrub when the ax is at her root* - сосна хоче стати кущем, коли над її коренем піднята сокира. Семантична триада 'pine-shrub-root' стала образно-символічним центром цієї ФО: pine актуалізує оказіональну позитивну оцінку : "гідний"; shrub, навпаки, - негативну - "негідний", root експлікує символіку "важливий, значний" і є основою об'єднання двох символічно протилежних ботанізмів.

Досліджувані нами ботанізми первісно мали сакральне значення, проте в процесі розвитку мови і суспільства більшість із них, втративши сакральність, набували профанного значення, про що свідчать назви різних дерев, квітів, рослин, які у багатьох європейських міфологіях є священними і які стали джерелами виникнення ФО. На сучасному етапі розвитку мови ботанізми з емотивно-оцінним значенням домінують і відіграють провідну роль у формуванні екоаксіологічних цінностей у мовній картині світу.

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє прослідкувати, принаймні у більшості випадків, еволюцію значення ботанізмів від сакральності до профанності і вплив останньої на негативність

фразеологічного значення, а також динаміку розвитку значення багатьох досліджуваних стійких мовних знаків у бік розширення значень більшої атракції, а також їх уживання в іншій функції "найменування", зокрема, в соціально-диференційованій лексиці - сленгу. Світ флори характеризується порівняно зі світом фауни вужчою палітрою семантичних смислів через статичність самої флори і меншим ступенем антропометричності в аспекті онтології.

У третьому розділі - "Антропометричність конотації фразеологічних одиниць з іменем-зоонімом" - аналізується значення зоонімів у міфології та висвітлюється їх роль в утворенні фразеології природи та фразотворча активність зоонімів, зокрема домашніх тварин, диких звірів, птахів, риб, а також їх лінгво-гносеологічна сутність у теорії номінації.

Тварини як організми складають один із елементів органічного світу. Загальні властивості тварин і рослин (клітинна будова, обмін речовин тощо) зумовлені єдністю їх походження. За різними оцінками, зараз існує від 1, 5 до 2 млн. видів цього царства органічного світу.

Із цієї чисельності нами відібрані для лінгво-гносеологічного аналізу, головним чином ті, які тією чи іншою мірою були важливі у житті людини протягом її історії і які знайшли відображення в зооморфології, елементи якої прослідковуються нами у багатьох мовах світу (англійській, німецькій, французькій, італійській тощо), зокрема, в їх фразеологічних системах. Ця зооморфна міфологія, дістаючи свій розвиток на основі міфологічного мислення і перебування в постійній динаміці, дозволяє нам не лише визначити параметри духовного розвитку сучасної людини, а й виявити моральний рівень стародавньої людини.

Зоосемія є одним із продуктивних способів вторинної номінації, що пов'язує нове значення ФО з опорним найменуванням. Ця номінація дозволила нам прослідкувати еволюцію значення багатьох ФО, її якісні та кількісні зрушення в бік генералізації та спеціалізації значення більшої атракції, не кажучи вже про гносеологічне значення цих фактів мови, що дозволили побачити єдиний когнитивно-семантичний континуум людства. Більше того, зоосемія дала можливість отримати різноманітну інформацію не лише про реально існуючих тварин, а й про тих, що давно зникли з нашої планети, їх назви залишилися жити вічно у ФО, гносеологічні основи яких зберегли живу і в активній формі пошукову думку багатьох століть, а також виявили багато із тих ідеалів, в тому числі політичних, моральних, етичних і естетичних, яким служимо сьогодні своєю діяльністю, підтверджуючи спадщину вершинних досягнень людської мудрості.¹⁸ Наприклад: птах dodo - дронт, що символізує нерозумну, відсталу людину (пор. португ. doudo - нерозумний), жив у Маврикії ще у 1680 р. У 18 ст. виникла ад'єктивна компаративна ФО as dead as a dodo - мертвий як дронт; без будьяких ознак життя; загиблий; - зоонім 'dodo' уособлює собою втрату і виконує функцію інтенсифікатора ад'юнкта dead. Ще один зоонім "мамонт" експлікує цю конотацію в російській компаративній дієслівній ФО - "вымерли как мамонты".

Проаналізований фактичний матеріал дозволяє побачити і осмислити, як первісний міфологічний образ аналізованих зоонімів із часом змінюється й збагачується, будучи фразотворчою базою, завдяки якій виникли незліченні ідіоми,

¹⁸ Петров П. Афоризмы: Нет ничего сильнее слова. - М. : Прогресс, 1972. - С. 9.

афоризми, прислів'я та інші ускладнені мовні знаки. ФО the cat o' nine tails (прост. cat) - батіг із дев'яти пасків; нім. die neunschwanzige Katze; іт. gatto a nove code. У Стародавньому Єгипті - це символ влади живих богів. У ФО простежуються сліди тотемізму - "кого-н. і що-небудь звільнити від колишнього стану"; жінку - від безпліддя, парубка - від юнацького бешкету; дерева, скотину - від хвороб. Ударити людину - це означає передати батоном її тілу енергію дерева чи тварини. Первісна форма цієї ФО мала вигляд cat of three tails. Протягом 17 ст. цей батіг придбав ще шість "хвостів", оскільки удар "тричі по три" був ефективнішим і досягав своєї мети. В УСК to comb the cat - розплутати батіг - 'cat' вживається в значенні батіг - кішка. Це застарілий військово-морський вислів. Батіг 'cat', у свою чергу, став основою виникнення ФО no room to swing a cat - дуже тісно, ніде повернутися. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє також побачити національну своєрідність англійської фразеології природи, яка полягає в образно-мотивованому характері досліджуваних словесних знаків у момент її виникнення.

У німецькій мові 'ведмідь' є мірилом сили та здоров'я. В англійській мові - це символ люті й жорстокості: as cross as a bear; to take a bear by the tooth (пор. фр. faire l'ours en cage; іт. non stuzzicare l'orso quando gli fuma il naso). Символ "відлюдкуватості" прослідковується у французькій ФО vivre comme un ours; символ "вайлуватості, грубості": нім. ein rechter/ungeleckter Bar; фр. meneur d'ours; іт. ballare come un orso.

Імена-зооніми, так само, як і імена-ботанізми, що беруть участь в утворенні (1987 ФО), характеризуються різним ступенем фразотворчої активності: а) найбільш високою активністю відзначаються (18 ТІ): dog, horse, cat, fish, bird, pig, hog, bull, wolf, calf, ass, lion, fox, bear, sheep, cow, eagle, crow (1493 ФО); б)

середньою активністю відзначаються (19): hound, pigeon, mare, ox, kid, goat, donkey, swine, tiger, elephant, owl, herring, sow, dove, mutton, eel, cock, hawk, lamb (343 ФО); в) низькою активністю характеризуються 40 зоонімів (151 ФО).

Із цього видно, що домашні тварини постають перед нами як найбільш продуктивний шар зоонімів, що беруть участь в утворенні ФО. Характерним є те, що в зоосемічних ФО чітко прослідковується тенденція пейоративності, яка особливо активізується, починаючи з 18 ст. і до теперішнього часу.

Результати дослідження, присвяченого виявленню лінгвогносеологічних основ та образно-асоціативного потенціалу англійської фразеології природи, підтверджують положення, що виносяться на захист, і дозволяють зробити такі висновки:

1. Складові досліджуваних ФТП являють собою суперечливу єдність семантики й структури, синхронної стійкості й діяхронної мінливості, лінгвістичної абстракції й еко,- етнокультурної конкретики.
2. У семантичній структурі ФОП розрізняються денотативний, сигніфікативний та конотативний аспекти, значимість останнього у ФО значно більша, ніж у слові. Названа особливість зумовлена її вживанням у вторинній номінації та їх вибіркоким характером, що прослідковується в постійній історичній субституції лексем у межах фразеосхем. Як історично варіативна одиниця, досліджуваний мовний знак на кожному мовному етапі розвитку успадковує частину структурно-семантичних параметрів своїх прототипів, що властиве лише словам, а не компонентам ФО. Тому процес варіювання (як фразотворення) властивий історичному

розвитку мови і є результатом багатосторонніх зв'язків слова і ФО.

3. На семантику досліджуваних ФО найбільш значний вплив мають найменування природних реалій, узуальні й okazіональні символи, які в більшості випадків виступають не лише як семантичні, а і як фразотворчі центри, "сигналізуючи" як про їх цінність, важливість існування, так і про соціальну значимість самої людини в певному суспільстві.

Використання цих реалій-символів у ФО не нівелює первинності їх номінації. Це дозволяє говорити про екоаксіологічну номінацію як про комбінаторну (злиття первинної і вторинної номінацій), внаслідок чого їх образність не втрачається у синхронії, що свідчить про стабільність їх мотиваційної бази. У семантичній структурі аналізованих ФО нами виділяються символічно конотовані слова як мотиваційні елементи вербалізації еко-, етнокультури контекстів, як жива динаміка лінгво-гносеологічних процесів у досліджуваних ФТП.

4. Історико-лінгвістичний аспект утворення фразеології живої природи дозволяє встановити зв'язок між міфологічним і сучасним прагматичним мисленням та причини їх розриву, які дозволяють об'єктивно формувати національно-мовну картину світу, специфіку формування англійської (британської, американської) фразеології, зв'язок з історією народу.
5. Лінгво-гносеологічні основи динаміки екоаксіологічної номінації дозволяють визначити генезис - духовні та матеріальні причини виникнення значної більшості ФО, аналіз яких ілюструє глибину їх етно-, екогенетичних джерел і таким чином дозволяють характеризувати фразеологію живої

природи як "акумулятора" духовної культури прагматичної значимості живої природи в житті людини, єдності дій, єдності слова й дії (головним чином у ФО, пов'язаних з обрядами, віруваннями, традиціями тощо).

6. В еволюційному розвитку ФО постійно прослідковується діалектична взаємодія лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників. На фразеологію здійснює вплив, з одного боку, загальномовна система зі стійкими формами й категоріями, яка намагається нівелювати своєрідність ФО, з другого боку, загальномовна система зі стійкими формами й категоріями, яка намагається спрямувати фразеологічні процеси в діюче русло засобів вербалізації у виявленні схеми структурно-семантичних моделей. З іншого боку, фразеологія виявляє свою екстралінгвістичність, своє минуле: слівність компонентів, їх семантико-символічну і національно-етнографічну маркованість, вибір "знака у значенні", актуалізацію семантики тощо. Тут прослідковується також взаємодія синхронного й діяхронного аспектів, хоча діяхронія - "послідовність синхроній" (Бенвеніст). Будь-який стан в еволюції виразів є одночасно і синхронією, і діяхронією. Протиставляючи їх, ми відриваємо ФО від їх джерел - генотипів, еко-, етнокультури. Така поетапність дослідження не призводить до відриву наступної фразеологічної системи від попередньої.

7. До міфолого-лінгвістичного аспекту дослідження утворення фразеології необхідно віднести не лише генезис, а й аналіз різних процесів досліджуваної фразеології, а також весь спектр семантичних, структурних та образно-експресивних змін ФО, пов'язаних з їх динамікою: вторинну (третинну)

фразеологізацію, метоніміко-метафоричні переходи, втрату мотивації, переоформлення внутрішньої форми, конденсацію і деривацію (а також "згортання" звороту до слова), нарощення, розширення, звільнення від екстралінгвістичного контексту і подальше абстрагування (шлях від загального до окремого, від конкретно-одиничного до узагальненого) тощо.

8. Аналізовані фразео-тематичні поля - ФТП ботанізмів і ФТП зоонімів, що сприяють пізнанню й осмисленню об'єктивного світу природи, - "картини природи" - являють собою один із найдавніших шарів фразеологічної системи англійської мови. Ці ФТП у фразеологічній системі сучасної англійської мови є динамічними підсистемами, що розвиваються завдяки їх складовим частинам - ФОП, емоційно-експресивний компонент яких, виражаючи елементи свідомості, сформовані в результаті чуттєвого пізнання, образного освоєння оточуючого світу, займає в їх семантичній структурі особливо важливе місце. Сутність лінгвістичної образності досліджуваних ФО зумовлюється їх структурно-семантичною двоплановістю, яка виникає внаслідок об'єднаного бачення двох картин і породжує яскравий та експресивний образ (ейдос). Цей образ відтворює третю картину, збагачену новими думками й почуттями суб'єкта, його ставленням до відображуваної свідомістю об'єктивної реальності, що, без сумніву, підвищує семантичну інформативність досліджуваних ускладнених мовних знаків. З іншого боку, ці знаки відзначаються стабільністю. Діалектична єдність діаметрально протилежних явищ у сфері досліджуваних ФО, як і будь-яка єдність протилежностей, забезпечує функціонування і, разом з тим, постійну динаміку фразеології.

9. Діалектичний підхід до вивчення мовної реальності (ФО англійської мови), який передбачає розгляд її в їх взаємному зв'язку, рухові, появі та зникненні, дозволив нам виявити корінні властивості мови й мислення, а також побачити своєрідне фокусування основних законів і категорій динаміки, зокрема, загальних законів руху - перехід кількісних змін в якісні, єдність та боротьбу протилежностей. Досліджувана мовна реальність дозволила побачити також суперечливість руху, яка полягає в нерозривній єдності двох протилежних моментів - мінливості та стійкості, руху і спокою, - в якій (єдності) провідну роль відіграє мінливість.
10. Враховуючи безперервну взаємодію діячності та синхронії, які виявляються у постійному поєднанні в ФО предметного та етимологічного значень, і, залишаючись у межах діячності, ми побачили, як "діячність заданість" відображається на синхронному зрізі мови, що є кінцевою ланкою, яка постійно оновлюється, інакше кажучи, динаміка ФО з урахуванням лінгво-гносеологічних основ та образно-асоціативного потенціалу прихована в будь-якому відрізку життя мови. Ця ділянка фразеологічної системи мови звернена на цілеспрямоване відображення конкретної реальної дійсності - тваринного і рослинного світів.
11. Динаміка аналізованих ФТП дозволяє побачити їх як цілісну єдність стійкого і рухомого, стабільного і змінного. Цей рух ми бачимо також у зміщенні сакральності в бік профанності, що зумовлює диспропорцію між позитивною та негативною конотацією досліджуваних ускладнених мовних знаків (лінгвістичний чинник) та порушення екологічних зв'язків людини й природи (екстралінгвістичний чинник).

12. Зберігаючи в собі духовні цінності суспільства, будучи матеріальною формою компресії та збереження ідеальних моментів людської свідомості, мова, зокрема, досліджувана мовна реальність - ФОП - виконує роль механізму соціальної спадковості. Інакше кажучи, аналіз досліджуваних ФО зайвий раз переконує в тому, що мова є досконалим інструментом адекватного пізнання дійсності, а також в тому (особливо факти із багатьох європейських мов - англійської, німецької, французької, італійської, російської, української тощо), що в усіх мовах існують так звані соціально-культурні значення, тобто неоднакові семантичні позначення однакових фізичних предметів та їх різні аксіологічні характеристики. Більше того, соціальний досвід у вербальній формі мовними значеннями опосередковує пізнавальну діяльність, найважливішим інструментом яких є мова. До того ж, символіка дозволила виявити нерозривний зв'язок розуму й духу, внутрішні глибини і зовнішні висоти, іманентного і трансцендентного як в горизонтальній, так і у вертикальній площинах.

Зміст дисертації викладено в 11 основних публікаціях автора:

1. Зоосемічні фразеологічні одиниці в оцінювальних структурах / На матеріалі англійської мови/. - Миколаїв, 1992. - 226 с.
2. Зоосемічні фразеологічні одиниці в оцінних структурах //Мовознавство, 1988. - N 4. - С. 42-50.
3. Семантичні механізми в процесі фразотворення // Мови європейського культурного ареалу: розвиток й взаємодія. К. : Довіра, 1995. - С. 222-233.
4. Man, Nature and Linguistic Picture of the World //1st Nation. IATEFL Confer. : English in an open society, 22-24 April 1994. - K. :State Linguistic University, 1994. P. 85-89.

5. Национально-культурные семы в структуре значения фразеологических единиц. //Матер. V-ой Международ. конф. "Язык и культура." - К. , 1996. - С. 124 - 130.
6. Фразеологічні одиниці з культурологічним компонентом в англійській мові //Іноземна філологія. - Львів, 1996. - N 110. - С. 54-60.
7. Cumulative Function of Phraseological Units // 2nd IATEFL Confer. : English Language Teaching in Ukraine, 28-30 April 1995. - Lviv, 1995. - P. 130-131.
8. Фразеологічні одиниці з природничим компонентом та творчі можливості людини //Гуманітарні аспекти реформування і розвитку національної системи освіти /Матер. міжнарод. наук. практ. конференції 17-21 травня 1993 р. - К. , 1994. - С. 347-348.
9. Зоосемія і фразеологічна номінація// Проблеми зіставної семантики. - К. : КДЛУ, 1995. - С. 118-120.
10. Особенности употреблений ФЕ и устойчивых словосочетаний в английской научно-технической литературе// Метод. реком. по курсу сопоставительного терминоведения для преподавателей иностранных языков вузов и учителей общеобразовательных школ. - Николаев, 1991. - С. 78.
11. До проблеми фразеологічної семантики //Тез. доп. 1-ої Междунар. наук. конфер. пам'яті проф. Жлуктенка Ю. О. "Мови європейського культурного ареалу: проблеми розвитку і взаємодії". - К. , 1995. - С. 24.

Анотація /Epitome /.

Petrova N. D. Linguo-gnoceological basis of dynamics of phraseological nomination /on the material of the English

phraseology of the animate nature/. A doctoral dissertation in speciality: 10. 02. 04. - Germanic languages. Kyiv State Linguistic University, Kyiv, 1996.

The dissertation is concerned with linguo-gnoseological basis of dynamics of phraseological nomination and figurative associative potentiality of the phraseological units with the components, denoting the objects of nature (botanisms and zoonims). Analysis of the phraseology of the animate nature contributes to the determination of its significance in the linguistic picture of the world and the main principle of its forming - anthropometricity as an ancient source of "humanization" of nature. Anthropomorphy conditions to express the diverse spiritual, moral, ecological, pragmatic and other values, being a leading instrument in a new type of indirect nomination - the ecoaxiological nomination. This nomination represents the formation of the linguistic picture of the world by means of the symbolic structure of nature based on the following postulates: 1) man and nature as the whole; 2) man as a part of nature; 3) human perception of nature.

Петрова Н. Д. Лингво-гносеологические основы динамики фразеологической номинации /на материале английской фразеологии живой природы /. Диссертация (рукопись) на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности: 10.02.04. - германские языки. Киевский государственный лингвистический университет, Киев, 1996. В диссертации рассматриваются лингво-гносеологические основы динамики фразеологической номинации, образно-ассоциативный потенциал фразеологических единиц с компонентами, обозначающими природные реалии (ботанизмы, зоонимы). Анализ фразеологии природы содействует выявлению ее

значимости в языковой картине мира и основного принципа ее образования - антропометричности как древнего источника "гуманизации" природы. Антропоморфизм дает возможность передать разнообразные духовные, нравственные, экологические, прагматические и другие ценности, являясь основным средством возникновения нового типа косвенной номинации - эоаксиологической номинации. Такая номинация представляет собой формирование языковой картины мира путем символизации природы, основанной на следующих постулатах: 1) человек и природа как единое целое; 2) человек как часть природы; 3) восприятие и понимание человеком природы.

Ключові слова /Key words/: лінгво-гносеологічні основи, динаміка, жива природа, фразеологічна номінація, образно-асоціативний потенціал, фразеологія природи, фразеологічна одиниця, ботанізм, зоонім, непряма номінація, еоаксіологічна номінація, мовна картина світу /linguo-gnoceological basis, dynamics, animate nature, phraseological nomination, figurative-associative potentiality, phraseology of nature, phraseological unit, botanism, zoonim, indirect nomination, ecoaxiological nomination, linguistic picture of the world.

Подписано к печати 19.11.96г. Формат 60х84/16.
Объем: 2.2 усл.-печ.л., 2.2 уч.-изд.л.
Тираж 100. Заказ 89.

Типография во Флоровском монастыре
тел. 416-54-62

AB 36.455